गयः प्लातः। विश्वे देवाः। जगती, १२, १६, १७ त्रिष्टुप्।

कथा देवानाँ कतमस्य यामंनि सुमन्तु नाम शृण्वतां मनामहे।
को मृळाति कतमो नो मयस्करत्कतम ऊती अभ्या ववर्तति॥ १०.०६४.०१

शृण्वताम्। देवानाम्- देवानां मध्ये। कतमस्य- कस्य। सुमन्तु- सुष्ठु मननीयम्। नाम। यामनि- मार्गे। कथा- कथम्। मनामहे- मननं कुर्मः। कः। मृळाति- आनन्दयति। कतमः- कः। नः- अस्मभ्यम्। मयः- सुखम्। करत्- करोति। कतमः- कः। उती- रक्षायै। अभि आ ववर्तति- अभ्यागच्छति॥१॥

क्रतूयन्ति क्रतवो हृत्सु धीतयो वेनन्ति वेनाः पतयन्त्या दिशः।
न मर्डिता विद्यते अन्य एभ्यो देवेषु मे अधि कामा अयंसत॥ १०.०६४.०२

हृत्सु- हृदयेषु। धीतयः- धारणाभूताः। क्रतवः- प्रज्ञाः। क्रतूयन्ति- जानन्ति। वेनाः- कान्ताः। वेनन्ति- कामयन्ते। दिशः- दिक्षु। आ- समन्तात्। पतन्ति- देवजिज्ञासार्थं सरन्ति। एभ्यः- एतेभ्यो देवेभ्यः। अन्यः। मर्डिता- आनन्दयिता। न विद्यते- नास्ति। देवेषु- द्योतनशीलेषु। अधि। कामाः- मदिच्छाः। अयंसत- नियम्यन्ते॥२॥

नरा वा शंसं पूषणमगोह्यमग्निं देवेद्धमभ्यर्चसे गिरा।
सूर्यामासा चन्द्रमसा यमं दिवि त्रितं वातमुषसमक्तुमश्विना॥ १०.०६४.०३

नराशंसम्- नरैः स्तुतम्। पूषणम्- पोषकम्। अगोह्यम्- प्रकाशम्। अग्निम्- पावकम्। देवेद्धम्- देवैः प्रकाशितम्। दिवि- नभसि। सूर्यमासा चन्द्रमासा- सूर्याचन्द्रौ। यमम्- नियमाधिदैवतम्। त्रितम्- त्रिषु लोकेषु स्थितमिन्द्रम्। वातम्- वायुं प्राणम्। उषसमक्तुम्- नक्तोषसे। अश्विना- नक्षत्राधिदैवते प्राणेशौ। गिरा- मन्त्रेण। अभ्यर्चसे- पूजयसि॥३॥

कथा कविस्तुवीरवान्कया गिरा बृहस्पतिर्वावृधते सुवृक्तिभिः।
अज एकपात्सुहवेभिर्ऋक्वभिरहिः शृणोतु बुध्न्यो३ हवीमनि॥ १०.०६४.०४

कथा- कथम्। कविः- क्रान्तदर्शी। तुवीरवान्- बहुस्तुतियुक्तः। कया गिरा- कया वाचा। स्तौति। बृहस्पतिः- मेधाधिदेवता। सुवृक्तिभिः- मन्त्रैः। वावृधाते- वर्धते। एकपात्- असहायः। अजः- ब्रह्मा हिरण्यगर्भो महत्तत्वाधिदेवता। अहिः- अहीनः। बुध्न्यः- मूलभूतः। हवीमनि- आह्वाने। सुहवेभिः- शोभनाह्वानमयैः। ऋक्वभिः- मन्त्रैः। आहूतः सन्। शृणोतु ॥४॥

दक्षस्य वादिते जन्मनि व्रते राजाना मित्रावरुणा विवाससि।
अतूर्तपन्थाः पुरुरथो अर्यमा सप्तहोता विषुरूपेषु जन्मसु॥ १०.०६४.०५

अदिते- अखण्डप्रकृते। दक्षस्य- सूर्यस्येति सायणः। जन्मनि- उदये। राजाना- नृपौ। मित्रावरुणा- मित्रावरुणौ। विवाससि- परिचरसि। विषुरूपेषु- नानाविधेषु। जन्मसु। अतूर्तपन्थाः- अहिंसितमार्गः। पुरुरथः- बहुगतिः। अर्यमा- आर्यशीलः सूर्यः। सप्तहोता- सप्तरश्मिसम्पन्नः प्रकाशते ॥५॥

ते नो अर्वन्तो हवनश्रुतो हवं विश्वे शृण्वन्तु वाजिनो मितद्रवः।
सहस्रसा मेधसातावि व त्मना महो ये धनं समिथेषु जभ्रिरे॥ १०.०६४.०६

मेधसातौ- मेधासम्भजने। त्मना- स्वयमेव। इव। सहस्रसाः- अनन्तदायकाः। ये। महो धनम्- महतीं सम्पदम्। समिथेषु- यज्ञेषु। जभ्रिरे- आहरन्ति। ते। हवनश्रुतः- आह्वानश्रवणकुशलाः। मितद्रवः- मन्दगतयः। नियमितगतय इति भावः। विश्वे- सर्वे। वाजिनः- बलिनः। अर्वन्तः- आत्मसूर्यस्य प्राणभूता अश्वाः। नः- अस्माकम्। हवम्- आह्वानम्। शृण्वन्तु ॥६॥

प्र वो वायुं रथयुजं पुरंधिं स्तोमैः कृणुध्वं सख्याय पूषणम्।
ते हि देवस्य सवितुः सवीमनि क्रतुं सचन्ते सचितः सचेतसः॥ १०.०६४.०७

वः- युष्माकम्। रथयुजम्- गतियोक्तारम्। पुरन्धिम्- पुरुधारणायुक्तम्। पूषणम्- पोषकम्। वायुम्- प्राणम्। स्तोमैः- मन्त्रैः। प्र कृणुध्वम्- प्रकर्षेण कुर्वन्तु। ते हि- अमी वाय्वश्वाः खलु। देवस्य सवितुः- आत्मसूर्यस्य। सवीमनि- प्रसवे। सचितः- प्रज्ञायुक्ताः। सचेतसः- सहृदयाः। क्रतुम्- सत्सङ्कल्पम्। सचन्ते- सङ्गच्छन्ते ॥७॥

त्रिः सप्त सस्रा नद्यो महीरपो वनस्पतीन्पर्वताँ अग्निमूतये।

कृशानुमस्तृन्तिष्यं सधस्थ आ रुद्रं रुद्रेषु रुद्रियं हवामहे॥ १०.०६४.०८

त्रिः सप्त सस्राः- बहुधा सरन्तीः। नद्यः- नदीभूताः। महीः- महतीः। अपः। वनस्पतीन्- वीरुधः। पर्वतान्- गिरीन्मेघान् वा। कृशानुम्- तनूकरणशीलम्। अग्निम्- पावकम्। अस्तृन्- शस्त्रक्षेप्तॄन् देवान्। तिष्यम्- दीप्तम्। त्विष दीप्तौ। रुद्रम्- वेगाधिदैवतम्। रुद्रियम्- वेगिनम्। रुद्रेषु- रुद्रदेवताकोपासनेषु। सधस्थे- सहस्थाने। आ- आभिमुख्येन। हवामहे- आह्वयामः॥८॥

सरस्वती सरयुः सिन्धुरूर्मिभिर्महो महीरवसा यन्तु वक्षणीः।

देवीरापो मातरः सूदयित्न्वो घृतवत्पयो मधुमन्नो अर्चत॥ १०.०६४.०९

सरस्वती- चोदनाधिदेवता। सरयुः- सरणकुशला। सिन्धुः- स्यन्दनशीला। ऊर्मिभिः- तरङ्गैः। महो महीः- महत्यः। वक्षणीः- वहन्त्यः। अवसा- रक्षाशक्त्या। आ यन्तु- आगच्छन्तु। सूदयित्नवः- प्रेरयन्त्यः। मातरः- अम्बाः। देवीरापः- दिव्या मूलशक्तिधाराः। नः- अस्मभ्यम्। मधुमत्- मधुरम्। घृतवत्- दीप्तिमन्तम्। पयः- रसम्। अर्चत- प्रयच्छन्तु॥९॥

उत माता बृहद्दिवा शृणोतु नस्त्वष्टा देवेभिर्जनिभिः पिता वचः।

ऋभुक्षा वाजो रथस्पतिर्भगो रण्वः शंसः शशमानस्य पातु नः॥ १०.०६४.१०

उत- अपि च। माता- देवमाता अदितिरखण्डप्रकृतिः। बृहद्दिवा- महादीप्तिः। नः- अस्माकं मन्त्रम्। शृणोतु। देवेभिर्जनिभिः- देवजनैः। पिता। त्वष्टा तनूकर्ता निमित्तकारणभूतो विष्णुः। वचः- मन्त्रान्। शृणोतु। वाजः- बली। रथस्पतिः- रथी। भर्गः- दीप्तिमान्। रण्वः- रममाणः। शंसः- स्तुत्यः। ऋभुक्षाः- भासमानस्थानस्थ इन्द्रः। शसमानस्य- स्तोतुः। नः- सम्बन्धिन अस्मान्। पातु- रक्षतु॥१०॥

रण्वः संदृष्टौ पितुमाँ इव क्षयो भद्रा रुद्राणां मरुतामुपस्तुतिः।

गोभिः ष्याम यशसो जनेष्वा सदा देवास इळया सचेमहि॥ १०.०६४.११

संदृष्टौ- दर्शने। रण्वः- रमणीयः। पितुमान्- अन्नवान्। इव। क्षयः- निवासभूतः। मरुद्गणः। रुद्राणाम्- वेगिनाम्। मरुताम्- प्राणविशेषाणाम्। उपस्तुतिः- मन्त्रः। भद्रा- कल्याणः। देवासः- हे देवाः। जनेषु। यशसः- कीर्तिमन्तः। स्याम- भवेम। गोभिः- तेजोभिः। स्याम। इळया- वाचा। सचेमहि- सङ्गताः स्याम ॥११॥

यां मे धियं मरुत इन्द्र देवा अददात वरुण मित्र यूयम्।
तां पीपयत पयसेव धेनुं कुविद्गिरो अधि रथे वहाथ॥ १०.०६४.१२

मरुतः- हे प्राणविशेषाः। इन्द्र- हे परमेश्वर। देवाः- हे द्योतनशीलाः। वरुण- हे ऋताधिदैवत। मित्र- हे प्रेमाधिदैवत। यूयम्। याम्। धियम्- बुद्धिम्। मे- मह्यम्। अददात- दत्तवन्तः। ताम्। धेनुम्- वत्सम्। पयसेव- क्षीरेणेव। पीपयत- आप्याययत। कुवित्- बहुवारम्। गिरः- मन्त्रान्। रथे अधि- रंहणप्रतीके वाहने। रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः। वहाथ- वहथ ॥१२॥

कुविदङ्ग प्रति यथा चिदस्य नः सजात्यस्य मरुतो बुबोधथ।
नाभा यत्र प्रथमं संनसामहे तत्र जामित्वमदितिर्दधातु नः॥ १०.०६४.१३

मरुतः- हे प्राणविशेषाः। कुवित्- बहुवारम्। नः- अस्मान्। सजात्यस्य- यथा बान्धव्यस्य विषयभूतान् कुरुथ तथा। प्रति बुबोधथ- जानीथ। नाभा- यज्ञे। अयं यज्ञो भुवनस्य नाभिरिति श्रुतेः। यत्र। प्रथमम्- मुख्यतया। संनसामहे- सङ्गच्छेमहि। तत्र। नः- अस्माकम्। जामित्वम्- बान्धव्यम्। अदितिः- अखण्डप्रकृतिः। दधातु- प्रयच्छतु ॥१३॥

ते हि द्यावापृथिवी मातरा मही देवी देवाञ्जन्मना यज्ञिये इतः।
उभे बिभृत उभयं भरीमभिः पुरू रेतांसि पितृभिश्च सिञ्चतः॥ १०.०६४.१४

ते। हि- खलु। मातरा- जनन्यौ। मही- महत्यौ। देवी- देवते। यज्ञिये- पूज्ये। द्यावापृथिवी- द्यावापृथिव्यौ। जन्मना- स्वभावेनैव। देवान्- देवताः। इतः- प्राप्नुतः। भरीमभिः- भरणशक्तिभिः। उभे- द्यावापृथिव्यौ। उभयम्- अभ्युदयनिःश्रेयसे। बिभृतः- धारयतः। पितृभिश्च- पूर्वपुरुषैः। पुरु रेतांसि- प्रभूतवीर्याणि। सिञ्चतः- धर्मसन्तत्युत्पादनार्थं क्षरतः ॥१४॥

वि षा होत्रा विश्वमश्नोति वार्यं बृहस्पतिररमतिः पनीयसी।

ग्रावा यत्र मधुषुदुच्यते बृहदवीवशन्त मतिभिर्मनीषिणः॥ १०.०६४.१५

बृहस्पतिः- मेधापालयित्री। अरमतिः- विरक्ता। पनीयसी- स्तुतिमयी। सा। होत्रा- वाग्देवी। विश्वम्- सर्वम्। वार्यं- श्रेष्ठं हव्यम्। अश्नोति- व्याप्नोति। मधुसुत्- माधुर्यस्रावकम्। बृहत्- महत्। ग्रावा- स्थैर्योपलक्षितमधिषवणफलकम्। यत्र। उच्यते- प्रशस्यते। तत्र। मनीषिणः- मेधाविनः। मतिभिः। अवीवशन्त- कामयन्ते ॥१५॥

एवा कविस्तुवीरवाँ ऋतज्ञा द्रविणस्युर्द्रविणसश्चकानः।

उक्थेभिरत्र मतिभिश्च विप्रोऽपीपयद्गयौ दिव्यानि जन्म॥ १०.०६४.१६

एव- इत्थम्। तुवीरवान्- बहुमन्त्रयुक्तः। ऋतज्ञाः- धर्मज्ञः। द्रविणस्युः- दैवसम्पत्कामः। द्रविणसश्चकानः- मर्त्यसम्पत्कामः। विप्रः- मेधावी। कविः- क्रान्तदर्शी। गयः- अग्नेः सद्मभूतः। अत्र। उक्थेभिः- मन्त्रैः। मतिभिश्च- मननैश्च। दिव्यानि जन्म- देवान्। अपीपयत्- अवर्धयत् ॥१६॥

एवा प्लतेः सूनुरवीवृधद्वो विश्व आदित्या अदिते मनीषी।

ईशानासो नरो अमर्त्येनास्तावि जनो दिव्यो गयेन॥ १०.०६४.१७

पूर्वं व्याख्यातम् ॥१७॥